

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

A NÉVTAN HELYE A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖZÖTT

1969-ben a II. Névtudományi Konferencián szinte minden előadó hangsúlyozta, hogy a névtan nyelvészeti tudományág, a névtan része a nyelvtudománynak. Erre a megállapításra nyilván az a tény adhat alapot, hogy a nevek kétségkívül részei a nyelvnek. Például a János szó ugyanúgy nyelvi jel, mint az asztal.

Ahhoz azonban, hogy a névtant önálló nyelvészeti tudományágnak tekintsük, amelynek megvan a maga illetékességi köre, nem elég azt kimutatni, hogy egy tulajdonnév ugyanúgy nyelvi jel, mint egy köznév. Bizonyítani kell azt is, hogy a tulajdonnév más, hogy különbözik a többi nyelvi jeltől, például a köznevektől. Ha ugyanis ez nem bizonyítható, akkor a névtan vagy nem önálló tudományág a nyelvészetben belül, mert tárgya ugyanaz, mint más nyelvészeti diszciplínáké; vagy önálló ugyan, de nem nyelvészet.

Egy elem csak akkor nevezhető nyelvi kategóriának, ha vannak olyan nyelvi kritériumok, amelyek alapján azonosíthatjuk (ismérveit megadhatjuk), és ezzel együtt megkülönböztetjük más nyelvi kategóriáktól. Azaz, ha nyelvi (és nem csak logikai) érvek alapján (is) különbséget tudunk tenni a János és az asztal szavak között.

A tulajdonnevek esetében ilyen nyelvi kritériumokat nem tudunk felsorolni. Egyetlen cikk kivételével (BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY: NyK. LXXIX, (135—55) a tulajdonnevek formális viselkedését még

senki sem vizsgálta, és még senkinek sem sikerült a tulajdonnév nyelvi (fonológiai, morfológiai vagy szintaktikai) specifikumát vagy specifikumait megtalálnia. Az említett cikk pedig, amely az első kísérlet a tulajdonnév formális viselkedésének a leírására, éppen azt bizonyítja, hogy a hagyományos nyelvleírásban használt tulajdonnévfogalom nem azonos azzal a „tulajdonnévvel”, amely a szintaktikai disztribúció (tehát a nyelvi elemzés) alapján mutatható ki a nyelvben.

A tulajdonnév — köznévi nyelvi kritériumok alapján való elkülönítésének az igénye jelen van BALÁZS JÁNOS egyik tanulmányában is (ÁltNyelvTan. I, 42): „Kuryłowicz helyesen jegyezte meg, hogy a nyelvészetben kívüli szempontok gyakran előtérbe kerülnek a névtani vizsgálatokban, holott a nyelvésznek igazában azokat a sajátosságokat kellene kutatnia, amelyek a tulajdonnévet a névszók más kategóriáitól megkülönböztetik.”

Az idézett rész kettős igényt és feladatot jelez: 1. nyelvi kritériumok alapján vizsgálni a tulajdonnévet; 2. ezek segítségével megkülönböztetni azt más névszóktól.

A tanulmány további részében azonban éppen a föntiek ellenkezője történik: BALÁZS nyelven kívüli (logikai) érvekkel bizonyítja, hogy a tulajdonnév lényegében ugyanolyan nyelvi jel, mint a többi, mert ugyanúgy van általánosító jelentése, azaz konnotációja, mint más nyelvi jeleknek. Ezt a fokozatos logikai szibszumpció műveletének alkalmazása teszi lehetővé. Ennek a lehetősége biztosítja, hogy a tulajdonnév által jelölt egyedi dolog is mindig egy magasabb kategóriába (osztályba, csoportba) tartozik. Ezért a tulajdonnév nemcsak egyedét, nemcsak egyedi dolgot jelöl, hanem mindig utal arra a csoportra is, amelybe az általa jelölt egyed tartozik, tehát általánosít is.

BALÁZS-nak egy másik tanulmánya (NyttudÉrt. 70. sz. 295–301) a fönti gondolatmenetet folytatva a tulajdonnév és a köznévi különbségét kizárólag a logika síkján ragadja meg: a tulajdonnév mindig az egyeditől kiindulva mutat az általános felé, a köznévi pedig fordítva, az általános felől mutat vissza az egyedi felé.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy a tulajdonnévek formális viselkedésük szempontjából semmiben sem különböznek a köznevektől. Ebből az következik,

hogy vizsgálatuk nem igényel más, a köznevek vizsgálatától eltérő módszereket. Nyelvészeti szempontból tehát indokolatlan egy önálló névtan tudományág léte. Ezt mutatja maga a gyakorlat is: a névtan valójában nem a nevek nyelvészeti, hanem szociológiai, művelődéstörténeti stb. vonatkozásaival foglalkozik (nevek összegyűjtése, névdívat, névadási szokások vizsgálata stb.).

A névtan valós helyének kijelöléséhez SZÉPE GYÖRGY tanulmánya (NytudÉrt. 70.sz. 307—11) ad néhány hasznos és érdekes szempontot. Vizsgálata azért figyelemre méltó, mert kiindulópontja a nyelv (Jakobson-féle) kommunikációs modellje. Ez röviden a következő okok miatt fontos: 1. összhangban van a nyelv lényegéről alkotott általános fölfogással (a nyelv a kommunikáció eszköze, a kommunikáció csak a nyelvhasználatban valósulhat meg, a nyelv lényege pedig nyilvánvalóan a használatában van); 2. úgy tűnik, hogy a nyelv többi fontos aspektusa is a kommunikáció elemzése és a kommunikációs folyamat középpontba állítása felől közelíthető meg és írható le a legjobban, nyelvről való tudásunk így foglalható össze legjobban egy egységes képbe; 3. összhangban van az újabb nyelvelméleti kutatásokkal, mert ezek kiindulópontja a fentiek értelmében a kommunikáció. Így tehát lehetőség adódik arra, hogy a nevek problémáját belehelyezzük egy egységes nyelvelméletbe.

SZÉPE vizsgálatának alapkérdése (kiindulópontjának megfelelően) az a probléma, hogy van-e önálló névadó funkció, és ha igen, ez milyen természetű, hogy viszonyul a nyelv többi funkciójához. „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció” (i.m. 309). A „nyelvi” és a „nyelv segítségével gyakorolt” közötti különbségtétellel — más elnevezéssel ugyan — de találkozunk néhány más szerzőnél is. HELLER ÁGNES például (A mindennapi élet) különbséget tesz beszédcselekvés (szóbeli cselekvés) és a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása között. Beszédcselekvés a közlés, a megbeszélés, a rábeszélés stb.; a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása a kérdés, parancs, kérés, fölszólítás stb. HELLER terminológiája ellenkezik a szokásossal, de a megkülönböztetés maga helyes, mert amit ő a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozásának nevez, az az AUSTIN—SEARLE-féle értelemben vett beszédcselekvés = a beszéd

által végrehajtott cselekvés. Olyan cselekvés, amelyet semmilyen más módon nem tudnánk végrehajtani, csak a beszéd segítségével. Például: azzal vádollok, hogy... A vádollok itt egyszerre beszéd és tett. A vádolás aktusát csak úgy tudom végrehajtani, ha kimondom a vádollok igét. SEARLE szerint (Speech Acts) a referencia is beszédaktus. A tulajdonnevek intézményére éppen azért van szükség, hogy segítségével végre tudjuk hajtani az azonosító referencia beszédaktusát.

Mindennek a figyelembevételével érthető SZÉPE megfogalmazása: a névadás a nyelv segítségével gyakorolt funkció. Azonban nemcsak a nevek használata, a névadás az egyetlen ilyen, a nyelvi és a nem nyelvi határterületen levő jelenség. SÓS VILMOS írja (Modern igazságelméletek, 141) a nyelv gyakorlati használatáról: "...ez pedig már nem tekinthető egyértelműen nyelvi tényezőnek. A nyelvhasználati szabályok és a nyelvi eszközök elválaszthatatlanok a gyakorlattól, de azért nem azonosak magával a nyelvi gyakorlattal. Legalábbis határproblémáról van szó."

A fentiek értelmében úgy tűnik, hogy a névtan a nyelvi és a nem nyelvi határán levő tudományág. Jelentősége (és sajátos kutatási területe) éppen az, hogy föltárhatja ezeket az eddig még nem vizsgált, de nagyon érdekes jelenségeket.

FABÓ KINGA

A RAGADVÁNYNEVEK PROBLEMATIKÁJA

A ragadványnevek kérdéskörét vázolva ki kell térnem néhány névtudományi alapproblémára. A névtudomány egyéb tudományágak közötti helyéről folytatott vitát nem részletezném. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a névtudomány vizsgálati anyagát tekintve a nyelvtudomány körébe tartozik, azaz a nevek mint nyelvi elemek ugyanúgy részei valamely nyelv rendszerének, mint más, nem névtermésztű nyelvi elemek. E tekintetben a nyelvtudomány alapelvei, módszerei márvadók a névkutatásban is.

Emellett hangsúlyozni kell, hogy a névtannak megvannak a sajátos kérdései (gondoljunk csak a névadás, névhasználat, névélet, névdivat stb. problémáira). Ezek megközelítéséhez számos nem nyelvi tényező (gazdasági, szociológiai, művelődési, településtörténeti, családtörténeti, pszichológiai stb.) bevonása szükséges, pusztán a nyelvi elemek rendszeréből nem magyarázhatók meg. (V.ö.: BENKŐ: MNy. XLV, 245—6, UŐ.: NytudÉrt. 70. sz. 7; PAPP L.: uo. 27—8).

A nyelv rendszer szerű fölfogásának érvényesítése nagy haszonnal jár a névtani kutatásokban. Részint a névrendszernek a nyelvrendszerben mint nagyobb egységben betöltött szerepéről, funkcionális és alaki kapcsolatairól nyerhetünk információkat, részint a névanyag rendszer szerű értelmezésével az egyes névtípusoknak illetőleg neveknek (a személynevek esetében a vezeték-, kereszt- és becézőneveknek valamint a ragadványneveknek) mint részrendszereknek illetve mint a rendszer elemeinek egymáshoz, továbbá a rendszer egészéhez való viszonyát tisztázhatjuk.

A névkutató figyelmét nem kerülhetik el azok az újabb törekvések, amelyek a tulajdonnév jelfunkciójának megfejtését célozzák; nélkülözhetetlenek a tulajdonnév mibenlétének feltárásában, köznévi és tulajdonnévi határvonalának meghúzásában. Ezek eredményeiből a magunk számára annyit vonhatunk le, hogy a tulajdonnév elsődleges funkciója az identifikálás, a más/ok/tól való megkülönböztetés, míg másodlagosan — nyilván a nevek rendszertermészetéből fakadóan — konnotatív értéke is van. Különösen fontosnak tartom, hogy a név egyedítő jellegéből adódóan jelentéstani szempontból nem szakítható el az egyedített dologtól, a térben és időben meghatározott denotáltumtól, mint ahogy nem szakítható ki a térben és időben meghatározott névadási rendszerből sem. (V.ö.: MARTINKÓ A.: PaisEml. 170—3; BALÁZS J.: ÁltNyelvTan, I, 44—51; UŐ.: NytudÉrt. 70. sz. 298; SEBES-TYÉN Á.: uo. 302—7; KÁROLY S., Általános és magyar jelentés tan. Bp., 1970. 111—4; SOLTÉSZ K.: NytudÉrt. 83. sz. 557—61.)

Azonban ahogyan a nevek nem önmaguktól keletkeznek, továbbá egy élő névrendszer nem önmagától funkcionál, hanem mint mozgató rugó, valamiféle névhasználó közösség húzódik meg mögötte, úgy a névtani vizsgálatokból nem hagyható ki e közösség jellegének (gazdasági, szociológiai, műveltségbeli, pszichológiai arculatának), valamint a nevekhez, névhasználathoz való viszonyának tisztázása sem.

Szűkítve a kört, ezek után térjünk rá a ragadványnevek szorosabban vett problematikájára. Elsőként magát a névtípust kell körülhatárolni. Az ide sorolható neveket többféle terminussal is szokták illetni a szakirodalomban, s ugyanakkor a ragadványnév műszót többféle értelemben is használják. Bárhogy is igyekeztem megkerülni a problémát, a terminológiai bizonytalanság szükségessé teszi egyszer a kérdés tisztázását. Anélkül, hogy belebonyolódnék a ragadványnév-szakirodalomban kialakult terminológiai vitába (v.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXII, 462–5), s valamiféle Ariadne-fonalat adnék eligazítóul ehhez a labirintushoz, pusztán néhány ellentmondásra hívom föl a figyelmet, s a magam műszóhasználatát vázolom.

Mind a történeti, mind a jelenkori névkutatásban eléggé elterjedt a ragadványnév fogalmának szűkebb értelmezése. Úgy tűnik, ez a fölfogás a történeti kutatásokban alakult ki, majd innét terjedt át a leíró vizsgálatokba, s ez tudománytörténeti okokkal könnyen meg is magyarázható. A névtörténeti munkákban azonban eléggé képlékeny halmazállapotban jelenik meg ez a szűkebb ragadványnév-fogalom. Többnyire az úgynevezett jelző és a gúnynev terminus kíséretében, különböző jelentéstani kategóriák közé besorolva, önmagán belül is jelentéstani csoportokra osztva, mint a vezetéksnevek alapanyaga. (V.ö.: MELECH: MNy. XXXIX, 273; KNEZSA, A magyar és szlovák családsnevek rendszere. Bp., 1965. 8; BENKŐ, A régi magyar személynévadás. Bp., 1949. 9; BÁRCZI, A magyar szókincs eredete.² Bp., 1958. 139.)

A vezetéksnevek kialakulásával kapcsolatban KÁLMÁN BÉLA (A nevek világa. Bp., 1967. 68) a megkülönböztető nevek öröklődéséről beszél, ugyanakkor a ragadványnevekkel foglalkozó fejezetben az ősi magyar nevek jelentős részét ragadványnévi eredetűnek tartja (i.m. 100), a „második nevet” (azaz a vezetéksnevet) általában ragadványnévből származónak tekinti (101), majd a megkülönböztetés szükségességének harmadszori megismétlődését említi, s az újkori ragadványneveket egységes kategóriaként kezeli: „Keletkezésük oka azonos a vezetéksnevekével, tehát ugyanolyan csoportokat különböztetünk meg, mint a vezetéksnevekben” (104). A kiemelt példából nyilvánvaló, hogy a szűkebb ragadványnév-értelmezésből nem derül ki pontosan, miféle névtípust jelöl a műszó, a jelentéstani kategóriák

közül kirl (mert nem jelentéstani kategória), használata ebben a csoportosításban fölöslegesnek látszik, hiszen kiiktatásával az altípusok megfelelő helyükre (tudniillik a többi jelentéstani csoport közé) kerülhettek volna.

A leíró szakirodalomban LŐRINCZE LAJOS (MNyj. I, 64—94) fölfogása rokonítható leginkább a szűkebb ragadványnév-értelmezéssel. Ő a megkülönböztető név főkategória alatt állítja szembe a belső keletkezéstű (önmagában is erősen heterogén, tulajdonképpen örökölt megkülönböztető nevek) ragadvány- és gúnyneveket (68). Fölosztása ellentmondásosságát maga is jelzi, de nem kísérel meg annak kiküszöbölését. Általában jellemző a leíró szűkebb értelmezésekre, hogy a ragadványneveket és gúnyneveket elkülönítik, egyenrangú kategóriaként kezelik (MARKÓ I. L.: Nyr. LXXIX, 115; PENAVIN O.: MNy. IX, 189—92; POSGAY I.: NytudDolg. 12.sz. 13. stb.). Így viszont az a furcsa helyzet áll elő, hogy ezekben a leíró vizsgálatokban a ragadványnevek alaptípusaiként szerepelnek azok a jelentéstani kategóriák (az apa neve, származásra, foglalkozásra utaló nevek stb.), amelyeket a történeti kutatásban a ragadványnevekkel azonos vagy magasabb szintű kategóriaként tartanak számon; ugyanakkor a gúnyneveket — érzelmi-hangulati telítettségük, egyénhez kötöttségük okán — kiszakítják a ragadványnév kategóriájából, holott a történeti kutatásokban leginkább ilyen típusú nevekkel szoktak foglalkozni ragadványnév meghatározás alatt.

A ragadványnevek t á g a b b értelmezésével kapcsolatban SZABÓ ISTVÁNT idézem: „családneveink először valójában úgynevezett ragadványnevek voltak: a közösségben megkülönböztetésül vagy jellemzésül valami jelző ragadt kinek-kinek a személyéhez /a kiemelés tőlem: h/, mintegy kiegészítve a keresztelésben elnyert egyéni nevet. Ha e jelző állandósult, és a hozzátartozókhöz is hozzátapadt, immár nem ragadvány- hanem családnevről szólhatunk" (MNYTK. 86.sz. 10). Véleményem szerint amennyiben a ragadványnév terminussal egyáltalán élni akarunk, csak ebben az értelemben indokolt a használata, akár a történeti, akár a jelenkori névanyag használatában. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXI, 421—6; BALOGH LÁSZLÓ: MNy. XII, 110; BURA L.: NyírK. X, 369; SZÁSZ L.: uo. 78—9; TÓTH K.: MNy. XII, 96; BACHÁT L.: NytudÉrt. 70.sz. 130—4;

ÖRDÖG F., Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. 154; HAJDU M.: Magyar becézőnevek. Bp., 1974. 41; B. GERGELY P.: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977. 33.)

A névtípus, amit jelöl, heterogenitásában is homogén: az elnevezés csak a kialakulás módjára utal. A vezetékneveket a szinkroniában egyetlen megfogható mozzanat (és ennek következménye) választja el a ragadványnevektől: rögzítetten öröklődő voltak. Kialakulásmódját tekintve a két kategória egymásba mosódik, mint ahogy ebből a szempontból eredeti egyelemű neveink is közülük sorolandók. (V.ö.: KÁLMÁN B.: i.h.)

A jelenkori névrendszerre irányítva figyelmünket: ragadványnévnek tekinthetünk minden olyan névelemet, amely egy közösség névhasználatában valamiféle funkcionális okból a megnevezett személyhez tapadt, saját vezetéknevén (a férj vezetékneve az asszonynevekben hivatalos volta miatt nem tartozik ide) és keresztnévén illetve annak becéző változatain kívül előfordul a megnevezésben, figyelmen kívül hagyva a név kialakulásának idejét, hangulati tartalmát, örökölhető voltát, névkapcsolatait stb.

A ragadványnevek kialakulásának okát, névrendszerbeli helyét, a névhasználatban betöltött szerepét vizsgálva szem előtt kell tartani, hogy egy-egy névhasználati közösségben a személynevek két fő területen működnek: az írott nyelvben (hivatalos névhasználat) és a beszélt nyelvben (szóbeli vagy népi névhasználat). A névrendszer, a névhasználat e két oldalának következetes elkülönítése, összefüggéseinek feltárása különösen indokolt. (V.ö.: MARKÓ I. L.: Nyr. LXXIX, 114; B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 5; ÖRDÖG F.: i.m. 21.) Hasonló szempontból tanácsos a megnevezés két alaphelyzetének, a szóltáznak és említésnek szétválasztása kapcsolataik figyelembe vételével (ÖRDÖG F.: i.m. 79, 150).

A ragadványnév-problematika egyik legkényesebb pontja a névtípus belső rendszerezése, alttípusainak elhatárolása. LŐRINCZE idézett alapvető tanulmányától (MNyj. I, 68) a legutóbbi földolgozásig (B. GERGELY P.: i.m. 84) szinte valamennyi munkában fölpanaszolják a vizsgálati szempontok, terminusok, fogalmak tisztázatlanságát, kiforratlanságát. Valóban a vizsgálati szempontok kiválasztásától,

következetes érvényesítésétől nemcsak egy-egy földolgozás belső logikája függ, hanem ezen múlik a különböző települések, területek névanyagának összehasonlíthatósága is. Magam végső soron nem is a rendszerezési szempontok sokféleségét tartom a fő problémának (tekintve, hogy a ragadványnév-kategória több vonatkozásban is heterogén jellegű), hanem a szempontok keveredését. Egy elemző munka föladatát éppen abban látom, hogy a különböző vizsgálati szempontok következetes érvényesítésével elhatárolt névtípusok belső összefüggéseire rávilágtson. Főbb elemzési lehetőségként a ragadványnevek funkcióját, a névadás indítékát, a nevek érzelmi-hangulati tartalmát, szerkezetét, nyelvi anyagát, öröklődését, használati körét emelem ki, s érintek néhány velük kapcsolatos általánosabb kérdést.

A ragadványnevek alapfunkciója — mint minden névtípusnak és minden névnek — a megkülönböztetés. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXXII, 464; ÖRDÖG F.: i.m. 79.) Bár funkcióérték tekintetében az egyes nevek az adott névrendszerben betöltött pozíciójuknak megfelelően jelentős eltéréseket mutathatnak, a különböző névtípusok lényegi különbségét nem funkciójukban látom, hanem a megkülönböztetés módjában. Tulajdonképpen A. DE VINCENZ is a megkülönböztetés módja alapján határolja el a személynevek típusait: "...a családnév a családhoz ('a férfi ősök összessége' értelemben) kapcsolva nevez meg (jegyzetben: Míg a családi ragadványnév csak azokra a férfi vagy esetenként női ősökre vonatkozik, akiknek az emlékét a népi emlékezet megőrzi), a patrónym ragadványnév csak az apára, az egyéni ragadványnév a megnevezett személy valamely tulajdonságára...a keresztnév pedig magára a megnevezett személyre utal." (Orbis. XI, 33.)

A térben és időben változó gazdasági-társadalmi függvényű megkülönböztetési mód kérdése viszont a ragadványnevek esetében összefonódik a névadás indítékának problémájával. Ragadványnévkutatásunkban az indíték többnyire mint fő rendszerező elv jelentkezik. KERTÉSZ MANÓtól kezdve (Nyr. XXXI, 244—8) szinte valamennyi ragadványnévvel foglalkozó kutató e szempont alapján osztályozta anyagát több-kevesebb következetességgel, részben a vizsgált névanyag természetéből, részben a kutató fölfogásából eredő egyéni eltérésekkel. Alkalmazásával kapcsolatban itt csupán két

problémára hívnám föl a figyelmet. Az egyik az, hogy világosan kell látni: a névadás indítéka nem azonos a név anyagául szolgáló szó jelentésével, és semmiképpen nem azonos magának a névnek a jelentésével, bár kétségkívül mindkettőhöz köze van. A névadás indítéka, motivációja lényegében az a lélektani mozzanat, amely alapján a név létrejön. Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert a rendszerezésekben gyakran vezet következetlenséghez, hogy az indíték szerinti osztályozás keveredik a név alapjául szolgáló szó fogalomköre szerinti besorolással. Valójában a névként szereplő szó fogalomköre gyakran rávilágít a névadás indítékára, mert közvetlen a kapcsolatot közöttük (pl. Egyfűlű), de néha ez a kapcsolat indirekt, áttételes a névadás motivációja, az alapul szolgáló szóból nem fejthető meg (B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 11). A probléma megvilágítására egyetlen jól ismert példát hoznék föl. Ha nem ismernénk Cicero nevének keletkezési körülményeit, a névadás indítéka szerinti csoportosításban csak az ismeretlen indítékúak közé sorolhatnánk be, míg egy jelentéstani osztályozásban megjelenne a maga stabil helye a növénynevek között (Cicer arietinum 'csicsseriborsó'). Mivel azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a névadás indítékát pontosan ismerjük: „Cicero őse azért kapta ezt a nevet, mert orra hegyén borsó-szerű bibircsók vagy szemölcs nőtt.” (PLUTARKHOSZ, Párhuzamos életrajzok. Bp., 1978. II, 363; M. PEI, Szabálytalan nyelvtörténet. Bp., 1966. 75.) Tehát az indíték szerinti csoportosításban is megfelelő helyére kerülhet a név. A példa tulajdonképpen átvezet a másik alapvető kérdésünkhöz. Jóllehet a névadás lélektani indítékának földerítése egyik legfontosabb feladata a ragadványnévkutatásnak, gyakran nehézségekbe ütközik. Nemcsak a történeti névkutatás gondja ez (V.ö.: BÁRCZI G.: MNy. LII, 154, UÓ.: A magyar szókincs eredete.² 134—5; KÁLMÁN B.: MNyj. VIII, 139; FEHÉRTÓI K.: NytudÉrt. 68.sz. 5), hanem a jelenkorié is (v.ö.: B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 11; ÖRDÖG F.: i.m. 156). A kutató jobbik esetben kizárólag az adatközlők információira hagyatkozhat (még akkor is, ha szülőfaluja névanyagát dolgozza föl, hiszen saját tapasztalatait sem értékelheti többre, mint általában adatközlőjét), rosszabbik esetben saját fantáziájára. Sajnos az anyakönyvek csak kevés névvel kapcsolatban nyújtanak segítséget, megbízható, de nem elegendő adat alapján (keresztnéviek, vezetéknevek egy része).

Nem is az ismeretlen és bizonytalan indítékú nevek jelentik a legnagyobb problémát, hanem az a tény, hogy az indíték vizsgálatának egzakttsága általában megkérdőjelezhető. S persze kutatásainkban nem elégedhetünk meg a nevek csoportosításával, hanem föl kell tárni az egyes megkülönböztetési módok mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi-pszichológiai mozgatókat is. Az újabkori ragadványnevek vizsgálatában ez a terület szinte érintetlennek mondható.

A nevek érzelmi-hangulati tartalma a ragadványnevkutatásnak ugyancsak központi problémája. Több kutató is föl hívta a figyelmet arra, hogy a névhangulat eléggé relatív, térben és időben változó, közösségekként, társadalmi rétegekként, sőt egyénekként eltérő, néha csak alkalmi jelenség. (V.ö.: KOVALOVSKY M.: MNy. XXX, 224—30; LÓRINCZE L.: MNyj. I, 68; PAPP L.: Nyr. LXXX, 454; RÁCZ E.: Névt-Vizsg. 149; ZOLNAI B.: Nyelv és hangulat. Bp., 1964. 31.) Valamely közösség névhasználatát tanulmányozva természetesen az érdekel bennünket, hogy az adott közösségben milyen asszociációk, érzelmi motívumok kapcsolódnak a vizsgált névhez. Egy-egy név érzelmi-hangulati tartalmát a megnevező (közösség) és a megnevezett névhez való viszonyulása együttesen dönti el (ÖRDÖG F.: MNy. LXV, 191), amely viszonyulás mögött mindenkor ott kell látnunk a megnevező és megnevezett egymáshoz való viszonyát, a társas érintkezés szabályait, bonyolult mechanizmusát is. Az eddigi ragadványnevszakirodalomban az érzelmi-hangulati tartalom hiányára, illetve meglétére leginkább a melléknév—gúnynev szembeállításával utalnak (MÁRTON GY.: ErdMúz. L, 88; SZÁSZ L.: NyírK. X, 78—9), vagy a megkülönböztető név—gúnynev kategóriákat különítenek el (BURA L.: NyírK. X, 369; UÓ.: NyírK. XIII, 147; TÓTH K.: MNyj. XII, 96; ÖRDÖG F.: i.m. 154 jegyz.; B. GERGELY P.: i.m. 33), s az így elhatárolt névtípusok a rendszerezéseknek mintegy alappilléreit alkotják. Ugyanezt a kettősséget tükrözik a melléknév—csúfnév (SZABÓ K.: Nyr. XCII, 211), megkülönböztető név—csúfnév (PENAVIN O.: MNyj. IX, 189), továbbá az értelmi—érzelmi alapú ragadványnev (BALOGH L.: MNyj. XII, 115) terminuspárok. S mint fentebb említettem, a ragadványnev—gúnynev elhatárolás ugyancsak az érzelmi-hangulati tartalom alapján jelentkezik az irodalomban. A pozitív érzelmi-hangulati tartalom megjelölésére szolgálnak a föl-föl-

bukkanó tiszteleti név, bóknév (vagy becenév!!) műszavak. Tekintettel arra, hogy a műszópárok nyilvánvalóan azonos tartalmat fejeznek ki, elemzésüket, bírálatukat ezúttal mellőzöm, annyit azonban jelezniem kell, hogy nem értek egyet a föntiekkel. A ragadványnevekben tükröződő érzelmi-hangulati tartalmak gazdag színskálájával szemben a meglehetősen sematikusnak tűnő osztályozást javasolom: közömbös — pozitív — negatív érzelmi-hangulati tartalmú nevek. Ám a földolgozásokban ezen a csoportosításon mint kereten belül a névhasználatnak megfelelően lehet és kell finomítani, árnyalni. A pusztá besorolással azonban itt sem elégedhetünk meg, az érzelmi-hangulati tartalmak forrásait is föl kell tární.

A ragadványnevek névkapcsolatai, névszerkezetbeni sorrendi helye, ezek területi jellegzetességei már régóta foglalkoztatják a kutatókat. (V.ö.: SZENDREY Á.: NyK. L, 423; BEKE Ö.: Nyr. LXXIV, 311; UÓ.: Nyr. LXXVI, 300; ZOLNAI B.: Nyr. LXXVII, 142; KÁLMÁN B.: MNy. XLIV, 156—7.) LŐRINCZE LAJOS jelzi elsőként, hogy a hivatalos és népi névhasználatban a ragadványnevek formája, sorrendi helye tekintetében különbségek mutatkoznak (MNyj. I, 73), s majd ÖRDÖG FERENC (i.m. 156, 158—201) és B. GERGELY PIROSKA (i.m. 35—69) vizsgálja behatóbban a kétféle névhasználat szerkezeti különbségeit. Rámutatnak arra, hogy a szóbeli névhasználaton belül is jelentősek az eltérések, ám a nevek nem véletlenül jelennek meg ebben vagy abban a névszerkezetben, hanem lényeges belső összefüggés mutatható ki a névszerkezet és a névadás indítéka között.

A ragadványnevek nyelvi anyagának vizsgálata eléggé háttérbe szorult a leíró kutatásokban. Elszórt utalásokkal azonban a régebbi irodalomban is találkozunk, főként a fölülőbb, kuriózumszerű nyelvi sajátosságokra vonatkozóan. (A képzésmóddal kapcsolatban: SZILÁDY Á.: Nyr. II, 11—8; KERTÉSZ M.: Nyr. XXXI, 244, 248; igealakok névként való fölhasználásáról: SIMONYI ZS.: Nyr. VII, 434—6; UÓ.: Nyr. XXXVIII, 242—3; SZENDREY ZS.: MNy. XXV, 103—9.) Találunk példát a ragadványnevek alapjául szolgáló szó szófajiségének módszeres vizsgálatára is (BALOGH L.: MNyj. XII, 127—9; KIRSCH L.: NyirK. XV, 245—58; POSGAY I.: NytudDolg. 12.sz. 19—26), a történeti névkutatásban KNEZSÁNÁL (i.m.) fő rendszerezési szempontként jelentkezik a szófajiség. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: NytudÉrt. 68.sz.; KÁLMÁN B.: MNyj. VII, 41.)

Az expresszivitás nyelvi kifejező eszközeire, a vizsgált nevek hangani sajátosságaira KOVÁCS LÁSZLÓ (MNyj. III, 176—7) hívta föl a figyelmet, majd ÖRDÖG FERENC (i.m.) ugyancsak az expresszivitás oldaláról kiindulva vizsgálja a ragadványnevek nyelvi anyagát valamennyi indíték szerinti típusra kiterjedően. A ragadványnevek nyelvi alkatának föltárásában úttörő jelentőségűnek kell tekinteni B. GERGELY PIROSKA vizsgálatát (i.m. 120—203). Legbehatóbban ő is a kifejező nyelvi eszközökkel foglalkozik, de ezen túlmenően vizsgálja azokat a szóképzéltani, hangtani, alaktani, mondattani sajátosságokat is, amelyek általánosságban jellemzik az általa földolgozott ragadványnévállományt.

A ragadványnévkutatás legizgalmasabb területei közé tartozik a nevek használati körének és öröklődésének, azaz térbeli és időbeni terjedésének kérdése. A használati körrel kapcsolatban már jeleztem, hogy a ragadványnevek főként a szóbeli névhasználatban, ezen belül is az említés szituációjában működnek. Ezzel azonban a használati kör problémáját korántsem merítettem ki, ugyanis bizonyos nevek az írásbeli névhasználatban is megjelenhetnek, mások pedig az említés és szóltatás szituációjában egyaránt funkcionálhatnak, továbbá a ragadványnevek egy részét az egész névhasználati közösség ismeri és használja, míg számos ragadványnév használata egy-egy generációra, foglalkozási csoportra, szomszédságra, haragosokra vagy éppen baráti körre korlátozódik, erős társadalmi kötöttséget mutat. (V.ö.: MÁTÉ J.: MNyj. XI, 45; BALOGH L.: MNyj. XII, 130; MIZSER L.: MNyj. XVIII, 130.) KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA (Nyírk. XIX, 151) földolgozásában következetesen alkalmazza ezt a szempontot teljes, illetőleg csökkent használati körű nevekre osztva anyagát. A ragadványnevek elterjedtségének, használati szabályainak alapos, szociológiai szempontú vizsgálata azonban még hiányzik a magyar névtudományi szakirodalomból.

Sokkal több szó esett a ragadványnévkutatásban a nevek öröklődéséről. LŐRINCZE (MNyj. I, 68) rendszerezésében az öröklődés fő szempontként szerepel, az öröklött ragadványneveket belső keletkezésű nevek terminus alatt fogja össze. Ha az öröklődés, mint fő rendszerező elv megkérdőjelezhető is (számos kutató emelt kifogást ellene), vizsgálata, szabályainak föltárása teljesen indokolt a

ragadványnévkutatásban. A kutatók különösen a szabályos, patrilineáris névörökléstől eltérő esetekre figyeltek föl, rámutatva a népi társadalom jogszokásaiba, hagyományaiba gyökerező okaira is. (V.ö.: SZENDREI Á.: NyK. L, 423; UÓ.: NéprÉrt. XXXI, 166; HORGER A.: MNy. XXXVI, 184; LŐRINCZE L.: MNyj. I, 72; NYIRI A.: Nyelvésir. II, 104; BODROGI T.: Ethn. LXVIII, 24; PENAVIN O.: Nyr. LXXXII, 478; B. GERGELY P.: i.m. 77—83.) A ragadványnevek öröklődésének vizsgálata alapos családtörténeti kutatásokat igényel, s csak bizonyos névtípusokkal kapcsolatban végezhető el megnyugtatóan. Ha ez nem áll módunkban, meg kell elégednünk a nevek örökölt vagy nem örökölt jellegének fölfüjtetésével. A nevek időbeli elterjedtségének kérdésköre azonban jóval tágabb az öröklődésnél. A nem öröklődő nevek életkorában is jelentős eltérések vannak. A nevek életének, változásának névrendszerbeli és névrendszeren kívüli okainak földerítése ugyancsak a névtani kutatások témakörébe tartozik. (V.ö.: LŐRINCZE L.: MNyj. I, 73; BALOGH L.: Nyr. XCV, 158—61; B. GERGELY P.: i.m. 68—73.)

- 7 -

A PREDIKÁTUM

A predikátum, magyarosan: nemesi előnév, hiányzik a magyar onomasztikai terminus technicusok gyűjteményéből. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a predikátum napjainkban már nem élő kategória. 1945 után teljesen megszűnt a jelentősége, sőt használata is (legföljebb egyes napilapok temetési rovataiban szerepel). Így épp ideje tisztázni, hogy milyen szerepet töltött be a predikátum a névtudományban.

Tulajdonképpen a ragadványnevek egy csoportjával mutat igen közeli rokonságot. A Mohács előtti időkben a latin de szócskával kapcsolták a keresztnévhez (helyesebben: az egyéni névhez). A XVI. századra már kialakultak és megszilárdultak a vezetéknevek, így a predikátum használata az esetek többségében formálissá vált. A millenniumtól kezdve pedig a hivalkodás, a gőg egyik eszköze lett.

A névtudományhoz való laza kapcsolatát mutatja az is, hogy kis kezdőbetűvel irták már a múlt században is (KARÁCSONY, NAGY IVÁN, WELTNER, Pallas Lex. stb.). Egyre inkább a heraldika foglalkozott vele. Kétségtelen, hogy a predikátumok eredeti funkciója a megkülönböztetés volt. Így tehát amikor az identifikáció világos, használatuk fölösleges.

Egyes nemesi családok esetében, ahol az azonosítás szükséges, célszerű megjelölni még manapság is a predikátumot. Ezt régebben általában nem mulasztották el, különösen a latin nyelvű oklevelekben nem. A Rozgonyi-család levéltárában sehol sem találok predikátummal. Igaz, hogy ebben az esetben megegyezett a vezeték-névvel. Csak így fordult elő: Sebastianus (Stephanus, Catherina) de Rozgon. A Báthoriaknál már más a helyzet. A XVI. századra a család két ágra oszlott, így a megkülönböztetés logikussá vált: somlyói (de Somlo Somlio), ecsedei (de Eched), mivel a keresztnév (András, István, Erzsébet) mindkét ágban megegyeztek. A Báthori mint vezetéknev szilárdnak bizonyult. Máskor viszont a predikátum helyettesítheti (fölváltja) a vezetéknevet: a Homonnai-Drugethek a XVII. században következetesen a Homonnai nevet használják. Megjegyezzük, hogy a későbbiek folyamán a predikátum a vezetéknev részévé (előtagjává) vált: Homonnai-Drugeth; ez azonban ritkaság, nem jellemző eset.

Érdekes a négyesi Szepessy család névhasználata. A XIX. század első harmadában a család egyik része megmaradt Szepessy-nek, a másik része a predikátumot vette föl vezetéknevének (Négyessy) — a nemesi előnevet természetesen mindkét rész megtartotta. De ez a változat sem jellemző. Az, hogy a predikátum a vezetéknev részévé vagy vezetéknevvé váljon, elsősorban olyan emberek (családok) neveinek esetében jön elő, akik a nemességet csak később (a török hódítás után) szerezték meg. A latinosságban megkülönböztetik a két típust. Az utóbbi esetben nem a de szócskával kapcsolják az eredeti névhez, hanem az alias-szal vagy az alio nomine-val — igazolva ezzel is a frissen szerzett nemességet: pl. Janka alias Arдай, Tóth alias Pápai. Ezek a nevek századunk elejére már így hangzottak: Arдай Janka, Pápai Tóth, azaz kettős vezetéknevekké váltak.

Előfordulnak kettős predikátumok is, de ezeknek a névadásra, a névváltozatokra semmi hatásuk nem volt. Előtagjuk rendszerint megegyezett a vezetéknevvel, pl.: nádasdi és fogarasföldi Nádasdy, telekesi és debrétei Telekessy.

A predikátum általában nem követi a nyelvtörténetileg szabályos formákat, azaz nem olyan konzervatív, mint a vezetéknev, pl.: hubói Hubay, vajai Vay, kállói Kállai stb. Egyes családok viszont ragaszkodtak predikátumuk régies írásmódjához: ghymesi Forgách, cserneki és tarkeói Dessewffy, szathmári Paxi stb.

Föltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy nem minden kettős vezetéknev utal nemesi eredetre. A helynév + -i képzős előtagú vezetéknevekre jócskán találunk példát a nem nemesek között is, pl.: Vilmányi Kiss, Lövei Szabó stb. Itt azonban a ragadványnév vált a vezetéknev részévé. 1945 előtt változatos volt az írásmód: Vilmányi Kiss, Vilmányi-Kiss, V. Kiss. A mai anyakönyvezés csak a kötőjeles írásmódot engedi meg.

MIZSER LAJOS

A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAI

Néhány esztendővel ezelőtt a magyar névtannal foglalkozóknak egy szűkebb körű beszélgetésén fölmerült tudományágunk magyar műszavainak sokfélesége, s ebből következően egységesítésének igénye. Akkor előbb a stencil sokszorosításban megjelenő Bokor Levelek 12. számában (Bp., 1974.), majd pedig a még Bárczi professzor úr vezette MTA Névtudományi Munkabizottságá számára készült elaborátumban írtam le elképzeléseim. Most több okból is szükségesnek érzem ezt a kérdést szélesebb körben újból vitára bocsátani. Az egyik ezek közül, hogy a fent említett Munkabizottság a téma első megbeszélése után hamarosan megszüntette működését (s ennek elsősorban nem Bárczi Géza halála volt az oka, hanem az a „takarékosági” kampány, amely a munkabizottságok számának csökkentésével vélt

elérni jelentős megtakarítást). Így aztán a fölolvastott előterjesztés az igen értékes helyszíni vitán kívül semmiféle iránymutatásra való törekvést nem eredményezhetett. A műszavak spontán egységesülése igen lassú folyamat, különösen akkor, ha nincs olyan tekintélyes fórum, amely irányt mutatna, mércét adna, s ehhez igazodhatnának a másutt megjelenő publikációk. Végre azonban van névtudományi folyóiratunk, s alkalmasnak érzem az időt arra, hogy a kérdés sokoldalú megvitatása után elvi cikkben vagy szótárszerű fölsorolással állhassunk majd ki az egységes használatra javasolt magyar névtudományi terminus technicusok mellett. Mindezek után az elfogadott szakszókincs következetes használatával, ismertetéseinkben, bírálatainkban az ettől való eltérés szóvá tételével gyorsítsuk meg az egységesülés folyamatát.

A másik ok, amiért újból közreadom régebbi összeállításom, az, hogy a kérdés továbbra is foglalkoztatja a magyar névtudománynak azokat a kutatóit, akik felelősséget éreznek tudományágunk iránt, s tenni is akarnak érte. Bizonyítják ezt folyóiratszámunk előző cikkei és RÁCZ ENDRE hozzászólása a kérdéshez, amelynek kéziratát a közelmúltban kaptuk meg, s amelynek értékes megjegyzéseit, sok segítségét tartalmazó bíráló sorait mindenképpen közzé kell tennünk, s majd meg kell szívlelnünk. A hozzászólás megjelentetése vitaindító nélkül még akkor is visszás lenne, ha a Névtani Értesítő olvasóinak nagy részéhez eljutott az öt évvel ezelőtt sokszorosított összeállítás. A kérdés újrafölvetése mégis sok gondot okozott. Néhány fontos, érdekes és hasznos véleményt még öt évvel ezelőtt kaptam írásban hozzászólásként. Ezek közül most — a szerzők utólagos hozzájárulásával — BACHÁT LÁSZLÓ és SZABÓ T. ATTILA nagy tapasztalatokra és mély anyagismeretre épülő, sok bölcsességet tartalmazó levelét illetőleg levelének részletét közlöm. Mindezekből és a szóbeli tanácsokból is tanultam, egy-két részletkérdésben módosítottam is korábbi véleményemen. A Névtudományi Munkabizottság számára készített előterjesztésemben ezeknek a tanulságoknak a nagy részét hasznosítottam is. A hozzászólások azonban az első megfogalmazást helyesbítik, bírálják, egészítik ki. Nem változtathattam tehát az eredeti szövegen még akkor sem, ha a csatolt véleményekkel vagy azok nagy részével egyetértek is. Ezért úgy adom közre öt évvel ezelőtti gondolataim, ahogyan akkor megfogalmazódtak. Csupán olyan változ-

tatásokat — elsősorban kihagyásokat — eszközölök, amelyek már vagy még időszerűtlenek. Pl. a magyar névtudományi folyóirat sürgetése; a Névtudományi Munkabizottság tevékenységére való utalások; a barátibb közönség számára készült, címében is közvetlenebb hangulatú cikkeket ígérő Bokor Levelek szubjektívizmusa; a Magyar Névtudományi Lexikon munkálatainak ismertetése stb.

Remélem, a következő számokban még folytatódik a vita, de hamarosan elérkezik annak is az ideje, hogy valamilyen módon végleges véleményt közölhessünk.

x x x

Azt hiszem, a legtöbb szakterület vitatkozhatna műszavainak használatán, hiszen nincs egyetlen tudományág, ahol ne keletkezne olyan új fogalmak, amelyekre új műszavakat kell teremteni, vagy ahol nem lenne szükség egyes szakszavak jelentésének pontosabb meghatározására. A névtudomány, amely hosszú időn keresztül mellőzött tudományág volt, az utóbbi időben örvendetes fejlődésnek indult. Kibontakozása azonban spontán volt, semmint irányított. Különböző vidékek különböző típusú neveinek adatközlései jelentek meg a különböző nyelvészeti folyóiratokban, helyi kiadványokban. Sokan nem vették, legtöbbször nem is vehették figyelembe az előzőleg megjelent munkák terminus technicusait. Amikorra pedig a tudomány igényével közelítették meg rendszerezésüket, olyan szövevényes szakszóhasználatra bukkantak, amelyből egyértelmű kivezető utat találni szinte lehetetlennek látszott. (V.ö.: jelen számunk 71. álnévvel megjelentetett cikkének a ragadványnevekre vonatkozó szakirodalmát!)

Talán nem rabol el sok helyet, ha olyan műszavakat is érintek, amelyek vitathatatlanul egyértelműek (vagy látszólag azok). Jelentésében ilyen a földrajzi név. Definíciója és általánossá tétele LŐRINCZE LAJOS (Földrajzineveink élete. Bp., 1947. 1.sz. jegyz.) és BENKŐ LORÁND (A Nyárádmunte földrajzinevei. Bp., 1947. MNyTK. 74.sz. és A Nyárádmunte földrajzinevei. Adattár. MNépn. VI, 144—60. kiny. Debrecen, 1950.) nevéhez fűződik. Mindketten következetesen használják a régebbi helynév műszó helyett, s ami érdekes, mindketten egybeírják. Ma a helynév a maga nem egészen egyértelmű jelentésével szinonimaként él a földrajzi név mellett, s az utóbbit tudományosabbnak véelve szívesen használják jelentős és jelentéktelen kiadványok egyaránt.

Nem egyértelmű számomra a dűlőnév műszó sem. A dunántúliak tudatában a dűlő egy földterület. Első helyen az ÉrtKész. is ezt a jelentést szerepelteti, és csak ritk. megjegyzéssel közli a 'dűlőút' jelenlétét, amely pedig az Alföld nagy részén általános. Ugyanehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy a több dűlőnyi földterület nevét a dűlőnevekhez soroljuk-e, vagy használjuk a már nem ismeretlen határrésznév műszót. Ha az utóbbi mellett döntünk, miért ne sorolhatnók ide az összes dunántúli értelemben vett dűlőnevet? Előfordul ezek s még néhány névtípus (útnevek, kútnevek stb.) összefoglaló megnevezésére a szakirodalomban a külterületi helynevek meghatározás is, de ennek inkább az egyszerűbb változata (külterületi nevek) látszik életképesebbnek. Még szimpatikusabb számomra (mert egyszerűbb) a határnév műszó, amelyet már BENKŐ LORÁND alkalmazott (MNyTK. 74.sz. 20), de az ott adott definíciójával csak a vizsgált terület speciális esetében lehet egyetérteni, vagy pedig a tanyák, magányos házak: csárdák, malmok, boltok, olvasóköri, iskolák stb. neveit is "településnevek"-nek kell tartanunk. Ez a folyamatban levő helynévgyűjtéseknek is problémája. Jóllehet a "külterületi lakott hely" hosszú műszót használják, de az már nem dönthető el egyértelműen, hogy hány családnak kell ott élni, hogy ebbe a kategóriába tartozzon lakhelyük neve. A dűlőnév, határrésznév és határnév azonos értékű szinonimaként való használata vitatható és nem kívánatos. Olyan megkülönböztető fogalmi jegyeket kellene találni, amelyek alapján valamennyi külön műszó lehetne.

Az imént említett településnév is vitatható terminus technicus. Az ÉrtKész szerint a település „olyan hely, ahol emberek laknak és dolgoznak”. Ennek értelmében ahol csak laknak, vagy ahol csak dolgoznak az emberek, azon épületek, épületcsoportok nevei nem településnevek. Akkor mi a különbség településnév és helységnév között? Van-e értelme a településnév és a külterületi lakott hely neve műszó használatának? Meghatározhatjuk-e a településnév műszót úgy, hogy olyan hely neve, ahol emberek laknak vagy dolgoznak? Ennek értelmében a tanyanevek településnevek lehetnek, akár otthon dolgoznak a lakói, akár eljárnak onnan munkára. De településnév lenne a magányosan álló juhodály, dohánypajta, nyári karám stb. neve is. Mi lehetne az összefoglaló neve az utóbbi és a hozzájuk igen közel

álló őrtornyok, vadászlesek, hidak, gátak stb. neveinek? A tanyák, iskolák, malmok stb. neveivel együtt ezeket épületnevek vagy épl-
ménynevek műszóval foglalnám össze. Egyik sem tökéletes. Az első-
be nem illenek bele a hidak, gátak stb. nevei, az utóbbi viszont in-
kább éppen ezekre látszik vonatkozni, s a tanyaneveket nehezen le-
het beleérteni.

Függetlenül a véglegessé váló terminus technicus alakjától, ebbe a kategóriába mindenképpen beletartoznának a belterületi épületek ne-
vei is. A belterületi épületnevek meghatározásakor azonban nehéz
helyzetbe kerülünk. Már a befejezett és jelenleg is folyó nagy hely-
névgyűjtések is éreztetik a nehézség egy részét. Ugyanis amikor
csak egyetlen templom, iskola stb. van egy helységben, és annak a
neve a faluban csak Templom, Iskola stb., akkor nem tekintették eze-
ket a neveket valódi helyneveknek. (Az utóbbi időben már ezek is
szerepelnek a gyűjteményekben.) Vannak azonban olyan jelentős és
kevésbé jelentős házak (középületek vagy magánházak), amelyeknek
közösségi érvényű, lokalizáló vagy identifikáló (vagy mindkét) funkci-
óban használatos neveik vannak. Ezek mindegyike valódi helynév-e?
A Somogy megye földrajzi nevei (Bp., 1974.) című kötet szerkesztői
szerint nem (12). A fonyódi járás névanyagába (amelynek ellenőrző-
je és közlétevője én voltam) sok olyan épület, főleg villa neve került
be, amely — a szerkesztők véleménye szerint — nem oda való. Sze-
rintem pedig sok olyan maradt ki, amely oda való lett volna. El kell
ismernem a szerkesztők igazát abban, hogy nem lehet határt húzni
az ilyen típusú nevek között. Tulajdonképpen minden egyes háznak
van neve, és közösségi érvényűnek kell tekintenünk, ha már az ut-
cabeliek, legalább 30—40 ember ismeri és használja ezeket. Ilyen
végtelenségig következetesen megtartott elvet érvényesítettem a volt Hód-
mezővásárhelyi-pusztá helyneveinek adattárában és földolgozásában
(=Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Szerk.: NAGY GYULA. Békés-
csaba, 1975. 71—118). Minden egyes épületnevet (tanyanevet is) föl-
jegyeztem és tipizáltam, ha azt legalább két-három adatközlő ismerte.
A belterületi házak esetében azonban már nem tettem ezt meg, s itt
lehet belekötni eljárásomba. Vagy minden egyes épületnevet tartsunk
helynévnek, vagy ne tartsuk annak a nagyobb villák neveit se! Az
első esetben úgy megszorodnak a belterületi helynevek, hogy szét-

fesztik a helynévgyűjteményeket. (Az alföldi helynevek gyűjtői a tanyanevektől is féltették a munkát.) Az utóbbi esetben ellentétbe kerülünk BÁRCZI GÉZA klasszikus helynévmeghatározással, amely határozottan magában foglalja az „egyes épületek, tanyák” neveit is (A magyar szókincs eredete.² Bp., 1958. 145). Kár, hogy ebben a meghatározásban az „egyes” melléknévi jelentései közül ide érthető a 'külön, önmagában álló', a 'némely, bizonyos' és a 'valamennyi' is. A házneveknek és tanyaneveknek Magyarországon van egy másik problematikája is: szinte kivétel nélküli volt vagy jelenkori tulajdonosaik valamilyen névalakulatából (családnév, családnév+ keresztnév, ragadványnév, becenév illetőleg ezek kombinációiból) és még egyéb közszavakból keletkeztek. Nem úgy mint Angliában, Japánban, Finnországban, Észtországon esetleg még egyebütt is, ahol a háznevek és tanyanevek állandóbbak, függetlenek tulajdonosaik nevével. Az angliai háznevekről számtalan cikk és önálló tanulmány is megjelent, s nem lehet kétségbevonni ezek létjogosultságát. (Csak néhányat sorolok föl közülük: JOYCE C. MILES, House Names Around the World. Newton Abbot, 1972; MERRIL FOLSOM, Great American Mansions. 1963; MARGARET WOOD, The English Medieval Houses. 1965; NIGEL NICHOLSON, Great Houses. London, 1968; LESLIE DUNKLING, English House Names. Surrey, 1972.) Magyarországon valószínűleg nyugati hatásra terjedt el a két világháború között a kispolgárság körében a kisebb hétvégi házaknak, villáknak általában női nevekkel való megjelölése, elnevezése. A magam részéről ezeket sem rekesztem ki a vizsgálódások köréből. Azzal indokolom ezt az álláspontom, hogy valamennyi tudománynak elsődrendű feladata minél többet föltárni és megmagyarázni saját kutatási területe jelenségeiből. A villanevek vizsgálatával a névtudomány igen érdekes társadalmi szokást világíthat meg: egy rétegre és korra jellemző korlátoltságot, nyugatmajmolást, vagy esetleg egyéb, ma még ismeretlen jelenséget, és ezeknek a szokásoknak a változását, fejlődését is bemutathatja. (Nem vagyok bizonyos abban, hogy korunkra már teljesen megszűnt ez a jelenség.) Mindezek után úgy tűnik, mintha én a Rózsa-lak, Vilma-lak, Megkoplalta-lak stb. típusú neveket is bevettem volna a fonyódi járás helynévgyűjteményébe. Ezt nem tettem, de jogosultnak tartok egy olyan tanulmányt (és folyóiratunkban helyet is adunk neki), amely az ilyen típusú villanevekkel foglalkozik.

A helynevek műszókincse nem látszik annyira vitathatónak, mint a személyneveké. Ezen a területen sokkal több az ellentmondás, azonos jelenségekre különböző terminus technicusok használata, ugyanannak a műszónak több jelentésben való alkalmazása stb.

A személynevek szerkezete is érdemel néhány szót. Hagyományos és természetes névelemekről, egyelemű és többelemű nevekről beszélni, és ezeket a műszavakat valamennyien egyértelműeknek is találjuk. A névelem valamennyiönk számára a névnek a különböző eredetű (vagy különböző funkciójú) tagját jelenti. A Kiss István vagy Fölvégi Kiss István típusú nevekben nem is okoz problémát a névelemek megkülönböztetése, de a Kiss István Gábor, Rugonfalvi-Kiss István, alsó és felsőhegykői Kiss István stb. neveknél már nehéz eldönteni, hogy hány eleműek illetőleg hány tagúak. Külön problémát jelent az egyelemű név meghatározás, amelyet lefoglalt a magyar névtudomány a családnevek megjelenése előtti név jelölésére, de ide soroljuk a XVIII–XIX. század Miklós diák, János Kovács típusú neveit is, jóllehet a névkiegészítő közszo névelemnek tekinthető. Nem tisztázott a névelem és névtag műszavak fogalomköre.

Jóval nagyobb a határozatlanság, és a közvéleményt is foglalkoztatja az egyes névelemek megnevezése, a családnév, vezetéknev, keresztnev, utónév; ragadványnév, gúnynev, csúfnév; becenév, becézőnev stb. használata. Többen jogosan tartanak ki a vezetéknev műszó mellett, hiszen ez a régebbi, hagyományosabb, népnyelvi, tehát magyarosabb. A vezetéknev mellé azonban (figyelembe véve a szemléleti azonosságot, a névszerekezetből való kiindulást) az utónév illik.

A hagyományos, magyaros a második névelem megnevezésére a keresztnev terminus technicus. Akik tehát a hagyományok alapján használják a műszavakat, szemléleti ellentmondásba kerülnek. De ugyanilyen szemléleti ellentmondása van a hivatalos családnév és utónév szóhasználatnak is. A névtudomány kutatói majdnem egyöntetűen foglaltak eddig állást a keresztnev használata mellett, de nem biztos, hogy a hivatalos szóhasználattal szemben ezt meg lehet őrizni. És ha igen, meddig, meg érdemes-e? Megpróbálhatunk-e javasolni új, jobb nevet, mint az utónév? Elfogadná-e a szakirodalom is meg a hivatalos nyelv is az egyénnev terminus technicust, mely a családnévnek lenne párja? Vagy legyen mellette a személynev az egyéni név, és embernev a mai személynev helyett? Túl bonyolult lenne az átállítás!

A keresztnév egyes alakulatainak az elnevezése sem egységes. Sokan alpnév műszóval a hivatalos nevet nevezik. Annyiban igazuk van, hogy hivatalos név terminus technicusról csak azóta beszélhetünk, amióta LADÓ JÁNOS könyvének (Magyar utónévkönyv. Bp., 1971.) neveit törvényerőre emelték, és csak külön kérvény benyújtásával lehet eltérni tőle. Azóta tehát hivatalos név a Madléna, Magda, Magdaléna és a Magdolna, de ezek közül — szerintem — csupán a Magdaléna az alpnév, vagyis az, amelyből a többi kifejlődött. Mások szerint viszont az alpnév ebben az esetben a Magdolna, a többi pedig névváltozat, becenév stb. Valamikor én a teljes név műszót használtam a nevek rövidületlen és csonkulatlan és más változást sem mutató formájára (Magyar becézőnevek. 1770—1970. Bp., 1974). Most már magam is belátom, hogy ez nem volt a legjobb, legkifejezőbb műszó, hiszen a Magdolna a Magdolnácskához képest semmivel sem teljesebb. Hogyan nevezzük tehát a becéző formák kiindulási nevét? Valamint hogyan nevezzük az idegenből átvett formát, amelyből a mai magyar hivatalos név kialakult? Melyik legyen az alpnév? Használhatjuk-e valamennyi anyakönyvezhető névre a hivatalos név műszót? Nem megtevesztő-e, ha azt mondjuk, hogy az Ila, Ilka, Ilona egyaránt hivatalos név? Ha ma elfogadjuk a névváltozatoknak hivatalosnévi meghatározását, csak azért mert anyakönyvezhetőek, akkor el kell fogadnunk a régebbi időkben is. Ekkor viszont minden becenév hivatalosnak lenne tekinthető, hiszen jóformán valamennyi szerepel az anyakönyvekben a XVIII—XIX. század folyamán. Ebben az esetben szinte nem is lehetne névgyakoriságot számolni, nem vonhatnók össze az Erzsa, Erzse, Erzsi, Erzsó, Erzsu, Erzsók, Erzsike, Bözsi, Böske, Bözsike, Pöre, Pöri, Pörke stb., stb. beceneveket az Erzsébet előfordulásaival, és névdivatvizsgálatkor is külön kellene számolni valamennyinek az előfordulását.

Az alakváltozat és névváltozat — véleményem szerint — szinonimaként használható két műszó. Az utóbbira B. LŐRINCZY ÉVA adott jó definíciót: „Névváltozatnak nevezem az alapszóból valamilyen hangtani vagy alaktani módosulással létrejött névformát!” (NytudÉrt. 33.sz. 24. jegyz.) Számomra szokatlan az alapszó használata ebben a meghatározásban. „Lehet-e ezt alpnév műszóval helyettesíteni? Minden

bizonytalán igen, s akkor az idegenből átvett névalak az alpnév B. LŐRINCZY ÉVA szerint is (v.ö. a jegyzet további sorait). Tisztázandó tehát az alpnév, teljes név, hivatalos név egymáshoz való viszonya, jelentéstartalma és műszóként való használatának szükségessége.

Ugyancsak tisztázandó a becézőnév és becenév fogalomköre illetőleg szinonimaként való használatuk lehetősége. Az erdélyi iskolához tartozó művekben (SZABÓ T. ATTILA, GÁLFFY MÓZES, B. GERGELY PIROSKA stb. munkáiban) a becenév használata az általános. Lehetne-e különböző jelentéssel használni a két kifejezést? Akkor a becézőnév csak a keresztnevékből alakult névváltozatokra, a becenév pedig az ÖRDÖG FERENC által „nem keresztnévi eredetű szólítónevek” körülírással illetett Baba, Öcsi, Hugi stb. típusú nevek csoportjára vonatkozna. (V.ö.: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén, Bp., 1973. 149.) Esetleg a becenév lehetne a nagyobb kategória neve, amelyen belül a becézőnév csak a keresztnévi eredetűekre vonatkozna. A becenév játékos hangulata aligha teszi ezt lehetővé.

A becézőneveken belül maradjunk meg a hosszú idő alatt kialakult és SZABÓ T. ATTILA által összefoglalt meghatározások mellett (NyírK. X, 275—88). A rövidülés, csonkulás, képzés és ikerítés műszavak helyessége vitathatatlan, tartalma egyértelmű. Az ikerítésből való kiválással alakult becézőnevek kissé hosszú körülírást jobb lenne mással helyettesíteni. Nemcsak azért mert körülményes a meghatározás, hanem azért is, mert ma már egyre több ide tartozó név sohasem volt előzőleg egy ikerítés tagja, csupán analógiás alakulat. Utal erre KELEMEN JÓZSEF is (Nyit.Ért. 40.sz. 181—6), de határozottan nem foglalt állást. Javasolom az előmássalhangzós vagy előmássalhangzóval alakult becenév terminus technicust. Ezek közül azonban egyik sem jobb hangzású, s nem érzem bennük a valódi ikerítésből való kiválásokat. (Elkülönítésük meglehetősen nehéz, s az sem biztos, hogy szükséges.)

Az alaktani megközelítésű fölosztásnak — szerintem — még egy vitatható műszava van. Ezt fönt idézett munkájában SZABÓ T. ATTILA hangcsoport ikerítésnek nevezi (283—4), RÁCZ ENDRE pedig a hangcsoport kettőztetés terminust javasolja használni, mert ez — véleménye szerint — kevésbé téveszthető össze az ikerítéssel (MNy. LXIII, 292—7). Ezek helyett az egyszerűbb szótagismétlés illetőleg a

szótagismétlő becenevek műszót javasolom. Kétségtelenül van olyan alakulat, amelyben az eredeti névnek nem teljes szótagja ismétlődik (pl. az Emerencia keresztnévből alakulhat egy Rere becenév), de ez esetben is teljes szótagot ejtenek kétszer, esetleg néha még háromszor is.

A becenevek funkcionális rendszerében sem azonosak aműszavak. Valamikor a következő csoportokat különítettem el: babusgató, kedveskedő, megszóllító, említő és csúfnevek. (A határok természetesen nem élesek. Külső körülmények, nyelvjárási sajátságok stb. nagy mértékben meghatározzák egy-egy név hovatarozását.) ÖRDÖG FERENC viszont az említőnév kategóriát nagyobb csoportnak tekinti, és minden olyan nevet (családnév, keresztnév, ragadványnév, becenév) beletartozónak tekint, amelyet az illető távollétében az ő identifikálására használnak (i.m.: 150—1). A csúfnevek pedig nagyon sokszor a ragadványnevek alcsoportjaként szerepelnek. (V.ö.: K. SZOBOSZLAY ÁGNES: MNyj. XI, 59—63; BALOGH LÁSZLÓ: MNyj. XII, 109—35; PENAVIN OLGA: MNyj. IX, 192; stb., stb.)

ÖRDÖG FERENC munkájában található (NytudÉrt. 70.sz. 176—83) a gazdát cserélt becézőnevek terminus technicus, amelyet én az egyszerűbb névcserék műszóval helyettesítenék. Elismerem, hogy ez sokkal kevesebb információt ad, az előzőben viszont zavar a „gazda” szó, amely nem névre, hanem személyre vonatkozik inkább.

A ragadványnevekkel itt most azért nem foglalkozom, mert ebben a számunkban egy hosszabb cikk kitér a terminológiai problémákra is. Kétségtelen, hogy először a fölosztás megközelítésének a szempontjait kell tisztázni, s csak utána jöhetnek szóba a műszavak egységesítésének gondjai. A hivatkozott cikkhez kiegészítésként megjegyzem, hogy a munkahelyi, iskolai, katonai stb. ragadványnevek belső struktúráját külön kellene vizsgálni a hagyományos népi ragadványneveketől, s a hasonlóságok bemutatása mellett a különbségekre való figyelemfölvívással kellene a rendszerezést elvégezni.

Valószínűleg sok kérdést nem említettem, vagy nem olyan módon, ahogyan az kívánatos lett volna. Sok esetben mesterségesnek látszhat a vita provokálása, fölösleges beszélni már régen polgárjogot nyert műszayakról; ilyenkor több segítséget adott volna egy puszta fölsorolás. Remélem, erre is sor kerül a közeljövőben e hasábokon.

Elnézést kérek mindazoktól, akikkel nem értettem egyet valamiben. Ellenvéleményeim és ellenjavaslataim mind elvi jellegűek, és sohasem az eredeti álláspontot képviselők személye ellen irányulnak. Sokszor csak a nézetek tisztázása céljából mondok ellent, s abban bízom, hogy ennek a magyar névtudomány látja majd hasznát, és csupán ez volt a szándékom.

HAJDÚ MIHÁLY

NÉVÉSZETI TERMINOLÓGIAI MEGJEGYZÉSEK

HAJDÚ MIHÁLY cikkét célszerűnek, javaslatait megfontoltnak tartom. Ha valahol, akkor éppen a névtudományban van lehetőség rá, hogy a terminológiát — legalábbis főbb mozzanataiban — egységessé tegyék; hiszen az egyes iskolák nem távolodtak el egymástól túlságosan messzire. (A leíró grammatikában ilyesmiről, sajnos, szó sem lehetne; itt nemcsak minden irányzat, hanem szinte minden egyes kutató kialakította a saját — s változó! — műszókészletét, s még ugyanazokon a terminusokon is mást-mást értenek.)

Részletesebben a becézőnevekkel kapcsolatos műszókról fejtem ki véleményemet. Összefoglaló műszónak a becézőnév formát tartom helyesnek magam is. A becenév ennek népszerűbb, köznyelvi köznapibb változata. HAJDÚ MIHÁLY értekezése joggal viseli ezt a címet: „Magyar becézőnevek”. Az én TIT-kiadványom viszont, amely a nagyközönségnek szól, „Magyar becenevek” címmel jelent meg. A belső szövegben azonban általában a becézőnév műszót használom. Nem tartanám helyesnek, ha a becenév nem a becézőnév köznyelvi szinonimája maradna, hanem lefoglalnánk az Öcsi, Cica típusú kedveskedő nevekre. Ilyen szűkítést a nyelvhasználat úgyszem fogadná be, s lépten-yomon összecserélnék a két terminust.

Ami az alapnév műszót illeti, ennek szülőanyaságát (vagy apaságát?) kénytelen vagyok vállalni. Még akkor alkottam meg ezt a terminust, amikor az 1940-es években a XIV. századi becézőnevekről

szóló disszertációmát írva szembekerültem a következő problémával: minek nevezzem azt a névalakot, amelyből a becézőnév származik. Analógiaként a szóalkotás kínálkozott: ahogy itt alapszóról és származékszóról beszélünk, úgy a becézőnevet származéknévnek tekintve a kiinduló formát alapnévnek mondhatnánk. Ezt meg is írtam; később nyomtatásban is megjelent; „Alapalaknak, alapnévnek nevezzük valamely becézőnévvel kapcsolatban a csonkítatlan és semmiféle becézési eszközzel nem változtatott névalakot. Az alapnév az oklevelekben többnyire természetesen latinos formában olvasható.” (Nyelv és Irod. II, 133. jegyz.) Az alapnév így persze a kornak is függvénye: régebben például a Zsuzsanna a Zsuzsához képest alapnév volt, s ez utóbbi becézőnév; de ha ma valakit hivatalosan Zsuzsának neveznek, akkor ez már alapnév (például a Zsuzsi becézőhöz képest). A mai szinkroniában az alapnév tehát egybeesik a hivatalos utónévvel. Azt az idegen nyelvi formát, amelyből a magyar tulajdonnév származik, semmi esetre sem célszerű alapnévnek mondani. Furcsa volna például azt állítani, hogy a Duna folyónév alapneve Dunaj. Ám nagyon is elképzelhetőnek tartom, hogy az alapnévnek változatai vannak (pl. Zsuzsanna : Zsuzsánna), ezek tehát alapnév-változatok.

Az egyes becézőnév-típusok közismert elnevezései sorából kiemelném a csonkulást. Ez ugyan egészen friss keletű műszó, de olyannyira szerencsés, hogy máris általános használatú lett. SZABÓ T. ATTILA alkotta meg kitűnő leleménnyel (NyírK. X, 280), szembeállítva a rövidüléssel, amellyel sokáig változtatva használtuk. A törövidítéssel (tehát a Jákob:>Ják típusú névalkotással) szemben — amely ősi, a magyar nyelv sajátágaiból fakadó névalakítást jelöl — a „tőcsonkítás” mintegyúttal a Mária: Ria-féle becézési módnak későbbi s nem a magyar nyelv törvényszerűségein alapuló eredetére. Persze azóta ez is valóságos magyar becézéssé vált (pl.: Attila:>Tila, Árpád:>Pádi stb.).

Rátérek az Ödön:>Dödi, Kata:>Tata típusú becézőnevek kérdésére. Ezekhez is apai közöm van: magát a csoportot — ha szabad mondanom — én „fedeztem föl” (v.ö.: MészölyEml. 143; NévVizsg. 147; MNy. LIX, 475; LXIII, 297). Nevet azonban nem adtam neki. HAJDÚ az „előmássalhangzós” nevek közé sorolja az ide tartozókat. Így azonban — saját rendszerében — elmosódik az a különbség, amely az ikerítéses

nevektől elválasztja őket, bár — mint magam is hangsúlyozom — a két kategória valóban rokon egymással. Találóbbrak vélem ÖRDÖG FERENC műszavát: ő mássalhangzóismétlő neveknek mondja az ilyeneket (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. 92).

Az ikerítés műszót magam legszívesebben MELICH JÁNOS eredeti értelmezésében használnám; ő ismert alapvető értekezésében az ikerítés produktumainak mondja a Panna, Bandi típusú neveket (MNY TK. 15.sz. 12). Arra később TOLNAI mutatott rá (MNY. XXIII, 172), hogy itt tulajdonképpen az ikerítésből való kiválásról van szó. A műszót azonban ilyené bonyolítani fölösleges dolog, hiszen az Anna-Panna, Andi-Bandi-féle nevek tényleges becézőként alig-alig funkcionálnak. Kár lenne tehát csak ezekre lefoglalni a könnyedébb ikerítéses becéző műszót, s a pusztá, de gyakori Panna, Bandi neveket az ikerítésből kivált becézőnév körmönfont terminusával illetni.

Újabb csoportra térve át: a Fefe típusú neveket — mint az előző cikk is említi — hangcsoport-kettőztetőnek mondom (MNY. LXIII, 296—7). A HAJDÚ javasolta szótagismétlő műszóval kapcsolatban az az aggályom van, hogy ezek a becézők sokszor nem szótagot ismétlenek (pl. Luj-za: Lulu; nem pedig Lujluj). Egyébként erre a bökkenőre maga HAJDÚ is rámutat.

A gazdát cserélt becézőnevek elnevezés ismét csak tőlem származik, mint erre ismert cikkében ÖRDÖG FERENC is utal (NytudÉrt. 70.sz. 167). Magam azonban ezt a kifejezést egyáltalán nem a műszó igényével alkottam meg. A következőket írtam róla: „egy-egy becézőnév könnyen »gazdát cserél«, azaz szívesen csatlakozik egy olyan másik névhez, amelynek hangzása — főleg a név elején — hasonlít az alapnévéhez” (MNYj. XII, 91). A gazdát cserél szintagma itt tehát idézőjelben szerepel, utalva ezzel az inkább játékos, mint komolyan veendő megnevezésre. ÖRDÖG FERENC is csak kedves allúzióként használja, s bizonyára ő sem tekinti műszónak.

A ragadványnevek között a legnagyobb terminológiai zűrzavar a belső keletkezésű és a külső keletkezésű csoport elnevezésében, elkülönítésében mutatkozik. Az előbbi műszót LŐRINCZE LAJOS vezette be (MNYj. I, 68), az utóbbit ennek mintájára MARKÓ IMRE LEHEL alkotta meg (Nyr. LXXIX, 113—24). A létrejött s minduntalan érzékelhető káosz az a forrása, hogy a kutatók összekeverik a névadás

indítékát, alapját a névörökléssel, és belső keletkezésűnek mondják az öröklődő külső keletkezésű ragadványneveket is. Ezt legvilágosabban POSGAY ILDIKÓ mutatta ki (NytudDolg. 12.sz. 35—6).

Még egyszer hangsúlyozom, hogy HAJDÚ MIHÁLY cikkét gondos és hasznos munkának tartom, s ha a későbbi vitának bizonyára gazdag tapasztalatait is érvényesíteni tudja végső megformálásában, az a magyar névtudomány számára nem kis haszonnal járhat.

RÁCZ ENDRE

HOZZÁSZÓLÁS A NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAI CÍMŰ CIKKHEZ

Előre kell bocsátanom azt, hogy a hozzászólásom elkészítésekor nem tanulmányoztam a szakirodalmat, így azt írom le, amit a műszavakon én értek, s amit magam is írásaimban fölhasználok.

1. Földrajzi nevek. A földrajzi név számomra a legtágabb kategória, s ebbe belefoglalom mindent, amit BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete című egyetemi tankönyvében belefoglalt. A helynév szót azonos értékű szinonimájának tartom, de tükörszó volta miatt idegenkedem tőle (német Ortsnamen).

A többfajta földrajzi név közül itt csak a településnevek, illetve a helységnevek kerülnek elő. Bár a helységnévtárak már a címükben is a helységnevek mellett döntenek, én a településnév híve vagyok. A helységnév föltételezi a város, a község önállóságát, tehát az úgynevezett külterületi lakott helyek nem tartozhatnak bele. A településnév jóval többet tartalmaz, a tanyanevek is beleférnek.

A földrajzinév-gyűjteményekben a legtöbb gyűjtő külön tárgyalja a belterület és külön a határ neveit (MEZŐ ANDRÁS, A baktalóránt-házi járás földrajzi nevei. Nyiregyháza, 1967.). A belterület nevei között föl kell sorolni — véleményem szerint — minden olyan nevet, amely a községben, a városban az eligazodást társadalmi érvénnyel szolgálja. Tehát e célra a nevet a község vagy a város lakói gyakran használják. Ha a háznév vagy a középület neve ilyen, nem egy-

szerűen csak a ház vagy középület megjelölésére szolgál, föl kell venni a gyűjteménybe. Nyiregyházán ilyen például a Bíróság. Két autóbussz megálló is van előtte, s ezért vált fontos tájékozási ponttá. Sajnos, a középületeket rendszerint azzal az intézménynévvel jelölik meg, amely intézmény abban az épületben működik. Így a földrajzinév és az intézménynév elkülönítése sokszor igen nehéz.

A határ köznév a település egész külterületét jelenti. Ez a külterület azonban több nagyobb egységből áll, s ezeknek az egységeknek van neve, én ezeket nevezem határnévnek. Órimagyarósd Vas megyei községben a falutól északnyugatra közvetlenül terül el a Máföld, ettől északra az Aszalás, majd a Csömöt, a Keresztvölgy, a Rókalik, a Rákota, a Vadása stb. Ezek határnevek. Egy-egy határ, például az Aszalás magába foglalja a Belső-Aszalási dűlőt, a Külső-Aszalási dűlőt (a dűlő megművelt és bevetett mezőgazdasági terület), ezeket dűlőutak választják el egymástól, a Külső-út, a Belső-út, az Aszalási-út, magába foglal egy gyümölcsfákkal beültetett területet, a Külső-kertet, egy nagyobb rétet, az Aszalási-rétet, és egy kisebb tavat, a Rágítót. Ezeket határrészneveknek nevezem. Tehát a dűlőnév, a határrésznév és a határnév nem azonos értékű szinonímák. A határrésznevek közé tartoznak a dűlőnevek, a dűlőútnevek, a kisebb tavak nevei, a rétek, az erdők nevei, az építménynevek (hidak, csőszkunyhók neve, ha van egyáltalán ilyen).

2. A személynevek. A magyar hivatalos személynevek általában két elemből állnak: a vezeték- vagy családnév és az utónév vagy keresztnevből. Ezek annyira párhuzamosan élnek egymás mellett, hogy szinte lehetetlen valamelyik szópárt kizárólagos uralomra juttatni. Nem is tartom szükségesnek.

A keresztnévvel csak leíró szempontból és módszerrel foglalkozom. Az alpnéven vagy alpalakon így a hivatalos keresztnévet értem. Ha egy leány hivatalos keresztnéve az Anikó, akkor ez az alpnév, s ennek vizsgálom az alakváltozatait. A becézőnév és a becenév egyértelmű kifejezés. Nem érdemes a kettőt elkülöníteni, hiszen becéző változatai a keresztnévnek, a családnévnek, a ragadványneveknek és más neveknek (Baba, Cica stb.) egyaránt vannak. A becézőnevek kialakulásmódjaiban a rövidülés, a csonkulás, a képzés, az ikerítés műszavak HAJDÚ MIHÁLY szerint „vitathatatlanok”.

Én elfogadom az ikerítésből kivált nevek és a hangcsoport-kettőztetés műszókat is. Ez utóbbi jobb a szótagisméltésnél, ugyanis jónéhány így keletkezett becenévben hangcsoport kettőződik és nem szótag. A becézőnevek funkcionális rendszeréhez nem szólok hozzá, ugyanis egy-egy becenév funkcióértéke szinte minden közösségben más és más. Ugyanez a probléma az ÖRDÖG-féle szóltónév és említőnév elkülönítéssel. Lehet, hogy egy összefüggő tájegységben így elkülöníthetők a nevek, de ha 30-40 iskola tanulóinak a szóltóneveit vizsgálja meg az ember, az derül ki, hogy a megszólításban éppen úgy előkerülnek a ragadványnevek, mint ahogy említéskor előjönnek a becézőnevek. A gazdát cserélt becézőneveket, ezzel a terminológiával élve, inkább két úrnak szolgáló neveknek lehetne nevezni. ÖRDÖG FERENC terminológiájával akkor lehetne egyetérteni, ha valamelyik alapnév kiveszne, a becézője viszont hozzátapadna valamelyik más alapnévhez. E nevek esetében csak alkalmi becenévcseréről van szó. Tehát jobb kifejezés a becenévcsere vagy fölcserélt becenév.

A ragadványnév összefoglaló jellegével egyetértek. Funkciója szerint persze lehet megkülönböztető, kedveskedő, gúnyolódó vagy csúfolódó név. Szociológiai szempontból és még egy sereg más szempontból ismét másképpen osztályozhatjuk e neveket.

BACHÁT LÁSZLÓ

LEVÉLRÉSZLET A NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAIRÓL

...erről a kérdésről csak íves tanulmányban lehetne vélekedni. Annyit azonban intő-óvó figyelmeztetésként talán szabad figyelmükbe ajánlanom: ne változtassanak meg már kialakult műszókat csak azért, mert az jobban kifejezi a lényegét. Az efféle végig nem gondolt változtatásoknak sokszor nem éppen előnyös következményei vannak.

Itt van például a helynév és a földrajzi név műszó kérdése. Bizonyára engem ósdi-maradi nyelvésznek tartanak, mert magam mindig a helynév szót használom. Miért? 1. E műszónak csaknem két

százados múltja van, 2. Semmivel sem rosszabb, mint a földrajzi név műszó. 3. Egy műszó alkotásakor arra is vigyázni kell, hogy hogyan lehet származékosítani, összetételesíteni. A helynév műszóból játszva alakíthatók származékokat: helynévi, helyneves; helynévgyűjtés, helynévgyűjtő, helynévalakulat, helynévtörténet, helynévtörténeti, helynévtörténetés stb., stb. Tessék megpróbálni ugyanezt a földrajzi névvel! Rögtön felmerül az egybeírás és különírás kérdése. Pl. földrajzi név történet, földrajzi név történeti. Így? Vagy egybeírva? Melyik tagot melyikkel? Kötőjellel, nélküle? Mennyivel nehezebb az utóbbiak mindeike!

Persze már az is megfontolandó, hogy a földrajzi név jelentése szerint olyan név, amelyet a földrajztudományban használnak. De hát egy-egy település határában és belterületén sokszor százával előforduló helynévi alakulatok közül ugyan hány tartozik bele a „földrajzsász” érdeklődési körébe? Nem egyszer a településnéven kívül egy sem. Sőt ez utóbbi is nagyon mérsékelt gyakorisággal.

Sajnálatos, hogy mindezt nem gondolták meg azok, akik a földrajzi név műszóval egy két évszázados műszót kihalásra akartak ítélni. Igaza volt GYÖRFFY GYÖRGYnek, amikor véleményt nyilvánított ebben a kérdésben. Magam már rég készülődtem erre, de hát igaz a paisi mondás: „Idő az, ami nincs.”

Elnézést kérek, hogy csak ebben az egy műszó kérdésében tudtam, és ott is nemlegesen nyilatkozni, de ismétlem: jelenlegi elfoglaltságom mellett lehetetlen érdemben a felvetett műszókérdésekre válaszolnom.

Talán még általánosságban annyit: A műszóalkotáskor kell ugyan azzal törődni, hogy jelentéstanilag is a fogalmat mentől jobban kifejező szót alkossunk, de sokszor egy rövidebb műszó, amely nem fejezi is ki olyan pontosan a fogalmat, mint sallangosabb társa, a használat könnyedebb volta szempontjából előnyben részesítendő. A szavak a használatban telnek meg tartalommal.

Előadásában, látom, hivatkozik az én becenévi tanulmányomra (NyírK.), de csak erre, holott utóbb némi, de nem lényegbevágó módosítással közzétettem valamelyik kötetemben egy, valamelyest kiérleltebb változatát is. Azóta ezt is megfejelném. Az első változaton azonban mindenképpen túl vagyok...

SZABÓ T. ATTILA